

TATIANA PTASZYŃSKA

WSP w Bydgoszczy

### **KILKA SŁÓW O POEZJI NIKOŁAJA DOBROLUBOWA**

Nikołaj Aleksandrowicz Dobrolubow (1836-1861) uważany jest zazwyczaj za czołowego przedstawiciela publicystyki "obozu" Mikołaja Niekrasowa, autora ważnych prac krytycznych: *Królestwo ciemności* (1859), *Kiedyż nastąpi prawdziwy dzień?* (1860), *Promień światła w królestwie ciemności* (1860), współredaktora czasopisma *Современник*. O wiele mniej znany jest fakt, że był także poetą, choć poezja zajmowała w jego twórczości miejsce drugoplanowe. Wydaje się ona jednak interesująca nie tylko jako materiał biograficzny, ale i jako źródło poznania jego gustów literackich, wrażliwości poety. Niektórzy literaturoznawcy, na przykład Borys Buchsztat - zasłużony badacz liryki Fiodora Tiutczewa - uważa Dobrolubowa za jednego z najwybitniejszych twórców "szkoły Niekrasowa"<sup>1</sup>.

Dobrolubowi - poecie nie poświęcono zbyt dużo uwagi. Większość prac to oczywiście analiza jego publicystyki, krytyki literackiej, poglądów estetycznych. Interesującą nas dziedziną działalności twórczej zajmowało się niewielu badaczy. Wśród nich wyróżnia się wymieniony B. Buchsztat, który w pracy *Poeci Rosyjscy* zamieścił rozdział poświęcony właśnie Dobrolubowowi. Badacz ten jest także autorem obszernego wstępu zamieszczonego w jednym ze zbiorów wierszy poety<sup>2</sup>. Kilka uwag na interesujący nas temat znaleźć można w *Historii poezji rosyjskiej*<sup>3</sup>, w monografii Adolfa Demczenki *N. A. Dobrolubow*<sup>4</sup> czy w części pracy Andrieja Zacharkina zatytułowanej *Poeci rosyjscy II połowy XIX wieku*<sup>5</sup>.

Znikome zainteresowanie dorobkiem poetyckim rosyjskiego krytyka, a także fakt, iż mówiąc o Dobrolubowie - poecie badacze radzieccy (pozostaniemy przy tej nazwie, bo określa ona metodę badawczą i jej podstawy ideologiczne) pomijali całkowitym milczeniem utwory o tematyce religijnej, a sam twórca przedstawiany był wielokrotnie jako człowiek odrzucający istnienie Boga i propagujący w swej

działalności postawę ateistyczną, skłoniły nas do bliższego przyjrzenia się dorobkowi poetyckiemu rosyjskiego krytyka.

Wiersze zaczął on pisać w wieku trzynastu - czternastu lat, były to jednak utwory mało oryginalne. Według Borysa Buchsztaba wyrażały one nie to, co ich autor przeżył, a to, co "wyczytał". Wczesne wiersze nosiły więc znamiona całkowicie już wówczas archaicznych satyr czy przesłań, ale były tam również echa utworów Michała Lermontowa i Aleksiego Kolcowa<sup>6</sup>. Z czasem poprzez formy naśladowcze zaczęła przebijać samodzielna myśl poetycka.

Dobrolubow rozpoczyna intensywnie tworzyć swą poezję w połowie lat pięćdziesiątych. Wówczas pojawiają się w jego wierszach myśli o zniesieniu jedynowładztwa, krytyka monarchicznej Rosji. I dla przykładu, podmiot liryczny w wierszu *Rosja gazetowa* (1855) (tytuły wierszy podaję w przekładzie własnym - T. P.) wylicza kolejno negatywne fakty charakteryzujące różne strony życia w Rosji, rysuje obraz przygnębiającego stanu kraju. W innych utworach autor obwinia arystokrację i rząd o dwulicowość, kłamliwość, branie łapówek, defraudację, utrzymywanie prawa pańszczyźnianego (*Do Rozentala* 1855, *Myśli nad grobem Olenina* 1855)<sup>7</sup>. Te utwory polityczne cieszyły się dużą popularnością wśród czytelników. Sam autor szybko jednak odszedł od tego typu poezji. Po ukończeniu studiów (1857) i podjęciu pracy w piśmie *Современник* nigdy już do niej nie powrócił.

Oprócz wskazanych wyżej wierszy o charakterze naśladowczym i politycznym w dorobku poetyckim przyszłego krytyka występują wiersze napisane w duchu niekrasowskim. Pojawia się nowy bohater liryczny: inteligentny "proletariusz", człowiek nerwowy, zmęczony życiem, rozdrażniony (*Nie dziwią dobre zainteresowania*, 1857; *Pokochałaś mnie tak delikatnie*, 1858).

Innym charakterem wyróżniają się wiersze "satyryczne" Dobrolubowa, nawiązujące do jego publicystyki i artykułów krytycznych. Skierowane są one zarówno przeciw liberałom, jak i zachowawczej części społeczeństwa rosyjskiego ("Uczyliście się, biedni, w żalonym pensjonacie...", 1858; *Czerń*, 1861). Przedmiotem satyrycznego ośmieszenia stała się również, uznana przez poetę za reakcyjną, prasa prorządowa i przedstawiciele odmiennych kierunków literackich, w szczególności "sztuki dla sztuki" (*Próby wierszy austriackich*, 1860; *Wiersze neapolitańskie*, 1860).

Jak już wspominaliśmy wcześniej, w dorobku poetyckim twórcy znaleźć można grupę utworów o tematyce religijnej. Pojawienie się motywów sakralnych jest odzwierciedleniem pewnych wartości, które ukształtowały osobowość autora już w dzieciństwie. Wiąże się to z faktem, iż Dobrolubow od chwili narodzin otoczony był atmosferą modlitwy, religijności. Ojciec poety był duchow-

nym, a pierwsze kroki samego Dobrolubowa zawiodły go do seminarium duchownego. To właśnie osobliwy nastrój nabożeństw cerkiewnych przywodzi w pamięci rosyjskiego publicyisty obrazy z dzieciństwa i lat młodzieńczych, jak na przykład w wierszu zatytułowanym *W cerkwi*:

Гимнов божественных пение стройное  
Память минувшего будит во мне;  
Видится мне мое детство спокойное  
И беззаботная жизнь в тишине.

В ризах священных отец мне мечтается  
С словом горячей молитвы в устах;  
... ..  
С воспоминаниями, в самозабвении  
Детскими чувствами вновь я горю...  
/с. 86/<sup>8</sup>

Jeszcze raz kościół pojawia się w utworze *Nieszpory w Wielką Sobotę* (1850). Treść wiersza, przedstawiająca nastrój nieszporów i pierwszych godzin Świąt Wielkanocnych pokazuje, że Dobrolubow znał obrzędy cerkiewne i głęboko przeżywał fakt Zmartwychwstania.

W Wielką Sobotę - ostatnie godziny wyczekiwania - podmiot liryczny przebywa w cerkwi. Zauważa on, że wszystko spowite jest mrokiem i smutkiem. Dominującym kolorem jest czarny - czarne są szaty duchownego, grób Chrystusa spowity jest czarną krepą. Podobną kolorystyką obdarza "ja" liryczne otaczający go świat: chmury również mają odcień czerni i słońce nie śmie zaświecić w czas żałoby:

Всю церковь мрачно облегает  
Креп черный, общей грусти знак  
... ..  
Природа будто стасковалась,  
... ..  
И в тучах солнышко скрывалось...  
Природа пасмурна была...

Диакон в черном облачении...  
/с. 256/

Przygnębiający nastrój utworu całkowicie zmienia się podczas opisu Jutrznii paschalnej, w której uczestniczy bohater omawianego wiersza. Panuje w nim teraz radość, kolor czarny ustępuje miejsca bieli:

Так вдруг проникла в душу радость,

... ..

И чудно - радостно - прекрасно

Отрада в душу пролилась...

... ..

И черный креп уже снимают

... ..

Священник, дьякон одеяние

Переменяют в алтаре

И в белых ризах и в сиянии...

/с. 256/

Na podstawie dwóch powyższych wierszy (*W cerkwi i Nieszpory w Wielką Sobotę*) można sądzić, iż poznane w dzieciństwie i młodości obrzędy cerkiewne, specyficzny nastrój panujący w świątyni wywarły na poetę duży wpływ. Stały się dla niego inspiracją do napisania wierszy odzwierciedlających głębię przeżyć Dobrolubowa.

W dorobku literackim rosyjskiego krytyka odnajdujemy nie tylko utwory powiązane z cerkwią czy prawosławnymi świętami, ale i oparte na motywach biblijnych. Należy tu, na przykład, utwór zatytułowany *Opis Potopu* (1849). Jak wskazuje treść wiersza, autor posłużył się wątkiem zaczerpniętym z *Księgi Rodzaju* (VI-VIII, 1-19) mówiącym o karze, jaką Bóg zesłał na grzesznych ludzi, i uratowaniu Noego. Opis potopu w wierszu Dobrolubowa różni się jednak od zawartego w *Piśmie*. Podczas gdy w tym ostatnim eksponowana jest w głównej mierze postać Noego, budowa Arki, jej ocalenie, poeta rosyjski przedstawia przyczyny bożego gniewu i sytuację ludzi skazanych na zagładę. Bohater liryczny opisuje zło, jakiego dopuszczał się człowiek, opowiada o jego błędach, grzesznych zabawach, godnym pogardy postępowaniu. Zepsucie moralne, o którym *Biblia* tylko wspomina (*Księga Rodzaju*, VI, 1-6), w wierszu Dobrolubowa zajmuje kilkadziesiąt wersów, z których kilka pozwolimy sobie przytoczyć:

[...]  
 Много родилось людей.  
 Много явилось пророков и срама,  
 Зло стало людям милей.

Люди в пороках совсем утопали  
 Бога забыли совсем.  
 Дел они добрых и честных не знали  
 Зло полюбилися всем.

Не было мыслей благих, благородных,  
 Делал всяк то, что хотел.  
 То было царство порочных и злобных  
 Всякий грешил, как умел.

/с. 246/

Interesujący jest fakt, że o biblijnym Noem mówi zaledwie kilka wersów utworu. Cała uwaga podmiotu lirycznego skierowana jest natomiast na tych, którym nie było dane znaleźć się na Arce. Przed oczami czytelnika przesuwają się straszliwe obrazy ucieczki i śmierci w wodnych odmętach. Ludzie, aby się uratować, wspinają się coraz wyżej, ale nie są w stanie uciec przed powodzią. Nieosiągalna dla tonących Arka Noego, która pojawia się na horyzoncie, nie jest ocaleniem dla tonących, tylko pogłębia ich tragizm.

Wiersz *Opis potopu* różni się więc znacznie od tekstu biblijnego, niemniej to właśnie *Stary Testament* dał początek jego powstaniu. Należy zadać sobie pytanie, dlaczego autor napisał utwór taką właśnie treścią? Można by pokusić się o przypuszczenie, iż wiersz mógł być swoistą poetycką przestrogą dla bezustannie popełniających błędy ludzi. Przedstawienie straszliwych scen zagłady miało, być może, zmuszać czytelnika do analizy własnego postępowania, do przyjrzenia się własnemu życiu.

Pewne reminiscencje z *Biblii* zauważyć można także w utworze *Spacer po cmentarzu* (1849). Odnajdujemy w nim mianowicie myśl o marności dóbr doczesnych. Podmiot liryczny, spacerując po cmentarzu, nagle zdaje sobie sprawę, że umierają wszyscy: i biedni, i bogaci, że to, co osiągnęli ludzie na ziemi, nie ma żadnego znaczenia po przejściu "na drugą stronę":

Странно и грустно нам видеть могилу -  
И с мавзолеем и с бедным крестом.

... ..

[...] здесь погребены  
тысячи разного звания людей:  
Лучше лежать им в могиле холодной  
От знаменитости их в жизни сей?!

... ..

Знатный и сильный - и нищий бесславный  
Не на одном ли кладбище лежат?

/с. 223/

“Ja” liryczne zadaje sobie pytanie: jak trzeba żyć, aby uzyskać wieczne zbawienie, i odpowiada:

Есть же такие, что их и за гробом  
Тленья не тронет и червь пощадит!  
Люди такие все жили убого...

/с. 224/

Podobną myśl odnajdujemy w *Ewangelii św. Łukasza* (VI, 19-20, 22-26) oraz w liście św. Jakuba Apostoła (I, 9-12) - “Niech się zaś ubogi brat chlubi z wyniesienia swego, bogaty natomiast ze swego poniżenia, bo przeminie niby kwiat polny”.

Utwór *Spacer po cmentarzu* porusza także spotykany w kilku innych wierszach (*Słońce*, 1849; *Duch i ciało*, 1852; *Na śmierć W. T.*; 1852; *Powiedzcie, czym jest ten niepokój...*, 1852) problem istnienia życia wiecznego. Bohater liryczny tego kręgu tematycznego jest głęboko przesiąknięty wiarą w życie pozagrobowe, w to, że po śmierci człowiek odchodzi do innego, lepszego świata:

О, Боже, мой спаситель!  
Услышь глас тихий мой!  
Прими в небес обитель  
И там нас упокой...

/Солнце, 1849, с. 230/

[...]

А по смерти душа воспарит в небеса!..

/Дух и плоть, 1852, с. 329/

[...]

Чтоб и мне душою переселиться в нево...

/На смерть В. Т., 1852, с. 332/

Z problemem konieczności bogobojnego życia tematycznie wiążą się utwory opisujące życie trzech świętych: Jana z Damaszku (1849), Jana Złotoustego, Wasyla Wielkiego. Te postaci historyczne wsławiły się swym pobożnym życiem i dorobkiem w dziedzinie literatury religijnej. Utwory Dobrolubowa: *Hymn dla św. Jana z Damaszku* (1849), *Życie św. Wasyla Wielkiego* (1849), *Życie świętego Jana Złotoustego* (1849) są pieśnią pochwalną ich życia i działalności. W centrum uwagi autora znajdują się nie tylko dokonania wymienionych osób, ale i przodków Wasyla Wielkiego:

Василия дед еще страдал  
 За веру, чтя души спасенье  
 ... ..  
 Отец Василия и мать  
 Святые также люди были,  
   /c. 252/

Podmiot liryczny wymienionych utworów obdarza świętych wielką czcią, wychwala ich pełną wiary postawę. Przedstawia ich jako ludzi, którzy swoimi czynami zasłużyli sobie na szczególną łaskę Boga: mogą oni wstawiać się za grzesznymi ludźmi, otaczać ich opieką, pomagać wytrwać w wierze.

Święci w tych utworach są dla podmiotu lirycznego wzorcem postępowania. Jego częścią jest modlitwa. Pojawia się ona w kilku wierszach Dobrolubowa odzwierciedlających stosunek twórcy do tej formy rozmowy z Bogiem. Zaliczyć do nich można takie utwory, jak *Modlitwa* (1850), *Modlitwa za siebie* (1851), *W ciszy nocnej, gdy cały świat w uśpieniu...* (1858). Bohater liryczny tych wierszy w ciężkich chwilach szuka ucieczki w tekstach religijnych. Pocięchą dla niego stają się psalterze i modlitewniki. "Ja" liryczne prosi Boga o długie życie, argumentując swą prośbę chęcią zdobycia jak najrozleglejszej wiedzy (*Modlitwa za siebie*, 1851). Z kolei wiersz *Modlitwa* jest poetycką transpozycją modlitwy "Ojcze nasz...". Bohater utworu zwraca się do Boga z pozdrowieniem, z prośbą o przebaczenie grzechów, wyznaje wiarę w Bożą moc:

Все это в твоём есть владеньи,  
 Твоя слава, сила и власть  
   /c. 256/

Dobrolubowowska przeróbka tekstu *Modlitwy Pańskiej* nie jest jedyną, jaką spotykamy w literaturze rosyjskiej tego okresu. Wspomnieć tu można chociażby

wiersz Afanasija Feta *Im dłużej żyję, tym więcej przeżyłem...* (między 1874-1886) czy mało znany wiersz Platona Szirinskiego-Szichmatowa, ministra oświaty za Mikołaja I, *Ojciec nasz* (lata 1840-e)<sup>9</sup>. Formę modlitewną u rosyjskiego krytyka przybierają także fragmenty poezji wyrażającej zachwyty podmiotu lirycznego Bożą potęgą:

И души моей стремленье,  
Царь небес, благослави!

Сохрани меня Спаситель,  
От несчастья в эту ночь!  
Будь сам гений мой храхитель  
Можешь ты во всем помочь!

*/Летний вечер, 1849, с. 220/*

[...]

Боже! От нас не отыди,  
Злобе на жертву не дай нас!  
В мраке ночном озари нас  
Чудной своей благодатью!

*/Заходящее солнце, 1849, с. 228/*

Wiersze, w których wyrażany jest podziw bohatera lirycznego dla świata jako odzwierciedlenia Boskiego geniuszu, wiążą się z utworami poruszającymi problem: Człowiek - Ziemia - Bóg. Z jednej strony "ja" liryczne otoczone jest ziemskim pięknem będącym tworem Boga:

[...]

О, всеильный Бог,  
Благий Господин!  
Как прекрасно все,  
Что соделал Ты!

*/Весна, 1849; с. 216/*

О, как премудро Господь все на свете устроил!

*/Заходящее солнце, 1849, с. 224/*

Z drugiej zaś strony, bohater poezji Dobrolubowa zdaje sobie sprawę z marności istoty ludzkiej wobec mocy Stwórcy. Ten ostatni jest doskonałością, podczas gdy Ziemia może być wielka tylko dzięki Niemu. Sama w sobie bowiem



jest ona niema i żalosna, nie potrafi zaspokoić ludzkich pragnień:

[...]

Немю - да! - Земля нема

Перед небесными речами.

Она жалка, в ней нет ума

Пред небожителей умами.

*/Жизнь св. Василия Великого, 1849, с. 253/*

Все наше искусство -

Гордое, земное -

Ни уму, ни чувству

Не дает покоя.

*/Мудрование тщетное, 1852, с. 331/*

W obliczu otaczającego go świata podmiot liryczny zdaje sobie sprawę, że istota ludzka nie jest w stanie stworzyć nic, co by równało się z dziełami Boga.

Niniejszy krótki szkic nie omawia zapewne wszystkich elementów sakralnych, których można by doszukać się w dorobku poetyckim Nikołaja Dobrolubowa, gdyż wskazuje on jedynie na motywy biblijne, obrzędy kościelne, modlitwę, problem wiary w życie pozagrobowe, elementy tzw. sacrum literackiego.

W literaturze krytycznej często podkreśla się, iż poeta po chwilowym “zaślepieniu” religią szybko od niej odszedł<sup>10</sup>. Należałoby jednak wspomnieć, że religijne “refleksy” spotyka się w jego dorobku poetyckim jeszcze pod koniec lat pięćdziesiątych, a więc na dwa - trzy lata przed śmiercią. Jeśli nawet przyjąć, że Dobrolubow odszedł od wiary - wierszy religijnych napisanych pod koniec życia poety jest rzeczywiście mniej - to chyba nigdy nie zdołał on wyzwolić się spod wpływu religii. Ież bowiem tęsknoty za, być może, odepchniętymi ideałami odnajdzie czytelnik w słowach wiersza *Próżne mędrkowanie* (1852):

Лучше ж возвратиться  
К прежним убеждениям,  
Лучше покориться  
Тем святым внушеньям  
Какие, бывало,  
Слушал я так жадно,  
От каких ставало  
Сердцу так отрадно,  
Когда я душою  
К богу возносился,  
Мыслию простою  
Верил и молился...

*/с. 331/*

## PRZYPISY

- <sup>1</sup> Б. Бухштаб: Русские поэты. Ленинград 1970 с. 222.
- <sup>2</sup> Б. Бухштаб: Н. А. Добролюбов, В: Н. А. Добролюбов: Полное собрание стихотворений. Ленинград 1969 с. 5-34.
- <sup>3</sup> История русской поэзии. Т. II. Ленинград 1969 с. 85-92.
- <sup>4</sup> А. Демченко: Н. А. Добролюбов. Москва 1984.
- <sup>5</sup> А. Захаркин: Русские поэты второй половины XIX века. Москва 1975 с. 71-85.
- <sup>6</sup> Б. Бухштаб: Русские..., с. 222-223.
- <sup>7</sup> Ibidem, s. 224-225.
- <sup>8</sup> Н. А. Добролюбов: Полное собрание стихотворений. Ленинград 1969 с. 86. W dalszej części pracy w nawiasie wskazywać będą stronę niniejszego wydania.
- <sup>9</sup> Б. Бухштаб: Литературоведческие исследования. Москва 1982 с. 22.
- <sup>10</sup> Б. Бухштаб, Н. А. Добролюбов..., с. 7-8.

## НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О ПОЭЗИИ НИКОЛАЯ ДОБРОЛЮБОВА

### Резюме

Николай Александрович Добролюбов /1836-1861/ вошел в историю русской литературы прежде всего как автор критических статей /*Темное царство, Луч солнца в темном царстве* и других/ и как редактор журнала *Современник*. Исследователи, в частности Борис Бухштаб, считают его одним из главных представителей “некрасововской школы” в русской литературе.

Менее известной в творческом наследии русского критика остается поэзия, являющаяся важным источником отражения его эстетических и литературных взглядов.

Настоящая статья является попыткой представить и характеризовать часть поэтического творчества Добролюбова, связанную с религиозными темами. Внимание уделяется библейским мотивам, церковным обрядам, молитвам, элементам так называемого литературного *sacrum*, нашедшим отражение в стихотворениях поэта.

Приведенный автором литературный материал опровергает мнение многих литературоведов об отсутствии или незначительности религии в творческом наследии русского критика.